

Голові разової спеціалізованої вченої ради
для присудження ступеня доктора філософії
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
доктору філософських наук,
професору , директору
Навчально-наукового інституту публічного
управління та державної служби
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Ларисі КОМАСІ

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора юридичних наук, доцента,
завідувача кафедри кримінального права та процесу

Навчально-наукового інституту права

Державного податкового університету

МАКСІМЕНЦЕВА МАКСИМА ГЕННАДІЙОВИЧА

на дисертаційну роботу

АРАХАМІЇ ДАВИДА ГЕОРГІЙОВИЧА

на тему: «Особливості діяльності депутатської фракції на правах коаліції у

Верховній Раді України»,

представлену до публічного захисту на здобуття ступеня доктора філософії

з галузі знань 28 «Публічне управління та адміністрування»

за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування»

Актуальність обраної теми дослідження.

Дисертаційна робота Арахамії Давида Георгійовича присвячена важливій, актуальній і водночас складній науково-практичній проблемі — дослідженню особливостей діяльності депутатської фракції на правах коаліції у Верховній Раді України. Обрана тема має істотне значення для розвитку науки публічного управління та адміністрування, теорії парламентаризму, конституційно-правових підходів до організації діяльності парламенту, а також для практики функціонування

представницької влади в умовах парламентсько-президентської форми державного правління.

Актуальність роботи визначається тим, що у Верховній Раді України IX скликання з 2019 року сформувалася особлива політична конфігурація, яку автор дисертації характеризує як «домінування однієї політичної сили у вигляді монобільшості, яка фактично реалізує функції коаліції в межах однієї депутатської фракції» (с. 16, вступ). Цей феномен був основою наукового завдання дослідження. Автор справедливо підкреслює, що така конфігурація «сформувала нові виклики для традиційних парламентських моделей балансування владних повноважень, забезпечення ефективного міжфракційного діалогу та продуктивності законодавчого процесу» (с. 16).

Особливого значення тема набуває в умовах дії правового режиму воєнного стану. У дисертації слушно зазначено, що в таких умовах ефективність роботи депутатської фракції на правах коаліції безпосередньо впливає на здатність парламенту своєчасно ухвалювати необхідні законодавчі рішення, здійснювати парламентський контроль, забезпечувати взаємодію з іншими органами державної влади, використовувати інструменти парламентської дипломатії та сприяти міжнародному співробітництву (с. 17). Таким чином, тема дослідження виходить за межі суто вивчення парламентаризму чи політико-правової проблематики та безпосередньо стосується стійкості системи публічного управління в кризових умовах.

Дисертаційна робота також є актуальною у зв'язку з тим, що чинне законодавство України не містить достатньо деталізованого регулювання статусу депутатської фракції, яка фактично реалізує функції коаліції. Автор прямо вказує на існування «певної правової колізії в нормативно-правовому регулюванні статусу такої фракції (монокоаліції) у діяльності парламенту» (с. 16). Саме ця колізія, на наш погляд, становить одну з центральних підстав для проведення такого дослідження.

Позитивним є те, що автор не обмежився описом політичного феномену монобільшості; він намагався вивчити депутатську фракцію на правах коаліції як інституційне явище в системі публічного управління, пов'язане з формуванням уряду, організацією законодавчого процесу, парламентським контролем, взаємодією парламентської більшості та опозиції, інформаційно-аналітичним забезпеченням діяльності Верховної Ради України.

Усе зазначене підтверджує актуальність обраної теми, її теоретичну значущість та практичну доцільність для сучасного етапу розвитку українського

парламентаризму, особливо в умовах війни, європейської інтеграції та майбутнього післявоєнного відновлення держави.

Зв'язок дисертаційного дослідження з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка в межах теми «Участь інститутів представницької влади у повоєнній відбудові України» (ДР № 0123U102277). У вступі дисертації зазначено, що в межах цієї теми досліджено особливості діяльності депутатської фракції на правах коаліції у Верховній Раді України в умовах воєнного стану.

Зв'язок дисертації з цією науковою темою є логічним і достатньо переконливим, оскільки дослідження присвячене саме інституційній спроможності одного з ключових суб'єктів представницької влади — парламентської більшості, яка в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення відіграє особливу роль у забезпеченні законодавчого процесу, парламентського контролю, взаємодії з урядом та іншими органами державної влади.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій у дисертаційному дослідженні.

Дисертаційна робота Арахамії Д. Г. характеризується належним рівнем наукової обґрунтованості. У вступі автор визначає мету дослідження як «науково-теоретичне обґрунтування інституційних механізмів формування депутатської фракції на правах коаліції у ВРУ й особливостей її організаційно-правових засад діяльності в умовах парламентсько-президентської форми державного правління та надзвичайних умовах правового режиму воєнного стану» (с. 19). Поставлена мета є чіткою, відповідає темі дисертації та конкретизується у системі завдань, серед яких: визначення наукових підходів до понятійно-категоріального апарату, висвітлення генези національного досвіду, характеристика закордонних моделей взаємодії більшості й опозиції, обґрунтування інституційних механізмів, окреслення напрямів удосконалення та надання практичних рекомендацій і законодавчих пропозицій.

Об'єктом дослідження визначено фракційне структурування парламенту, а предметом — особливості діяльності депутатської фракції на правах коаліції у

Верховній Раді України (с. 20). Таке співвідношення об'єкта і предмета є загалом коректним та відповідає логіці дослідження.

Методологічна основа роботи також є достатньою. Автор зазначає, що у дисертації використано міждисциплінарний методологічний підхід, який об'єднує загальнонаукові методи пізнання зі специфічними методами, притаманними публічному управлінню. Зокрема, застосовано історико-генетичний метод для реконструкції етапів становлення національного інституту парламентаризму, історико-правовий метод — для структурування положень нормативно-правових актів щодо діяльності Верховної Ради України, депутатських фракцій і коаліцій, компаративний аналіз — для порівняння української практики з європейськими моделями парламентської взаємодії, нормативно-проектний метод — для розроблення практичних рекомендацій і законодавчих пропозицій.

Структура дисертації відповідає поставленим завданням. Робота складається зі вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Перший розділ присвячено теоретико-методологічним засадам дослідження, другий — обґрунтуванню інституційних механізмів формування та діяльності депутатської фракції на правах коаліції, третій — напрямам удосконалення її діяльності в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України.

У першому розділі автор обґрунтовує понятійно-категоріальний апарат дослідження, зокрема поняття парламенту, депутатської фракції, коаліції депутатських фракцій та депутатської фракції на правах коаліції. Важливим є те, що автор розглядає парламент не лише як конституційний орган, а і як складну систему публічного управління. Так, у підрозділі 1.1 зазначено, що «з організаційно-управлінської позиції в Україні парламент функціонує як складна система державного управління з власною структурою» (с. 25). Це положення є методологічно важливим для спеціальності 281, оскільки переводить проблематику парламентаризму з площини суто конституційного права чи політичної науки у площину публічного управління.

У другому розділі достатньо детально розкрито політико-правові, організаційні та інформаційно-аналітичні механізми формування і діяльності депутатської фракції на правах коаліції. Так, у підрозділі 2.1 автор підкреслює, що діяльність депутатських фракцій, їх структура та механізми прийняття рішень «мають бути регламентовані законодавчими нормами, а їхні принципи — загальними правилами поведінки в парламенті» (с. 72). Здобувач виокремлює принципи демократичності, законності, взаємної відповідальності, колегіальності,

ефективної організації та управління (с. 73), що створює основу для подальшого аналізу інституційної спроможності фракції.

У підрозділі 2.2 автор пов'язує ефективність представницького органу влади зі способом організації внутрішньої структури управління, чіткістю встановлених правил і процедур. Він слушно зазначає, що «відсутність злагодженої організації діяльності представницького органу влади неминуче призводить до виникнення різних перешкод на шляху ухвалення важливих політико-управлінських рішень» (с. 84). Це положення має безпосереднє значення для розуміння парламентської більшості не як арифметичної сукупності депутатів, а як складного організаційно-управлінського механізму.

У підрозділі 2.3 досліджено інформаційно-аналітичну підтримку діяльності депутатської фракції на правах коаліції. Особливої уваги заслуговує положення про секретаріат депутатської фракції як структурний підрозділ Верховної Ради України та її Апарату, який здійснює експертно-консультаційний супровід діяльності фракції, взаємодіє із секретаріатами керівництва парламенту, парламентських комітетів, інших депутатських фракцій і груп, а також з головними управліннями Апарату Верховної Ради України. Автор підкреслює, що секретаріат виконує роль своєрідного «інтелектуального центру» депутатської фракції, що посилює її здатність ефективно брати участь у законодавчому процесі.

Третій розділ має найбільш прикладний характер. У підрозділі 3.1 автор виходить із того, що спроможність держави визначається її здатністю ефективно виконувати власні повноваження, а тому важливо забезпечити інституційний розвиток парламенту, парламентських фракцій, коаліцій і політичних партій як ключових суб'єктів стабільності, ефективності та прозорості державного управління. Особливо вагомим є запропонований автором підхід до створення малої фракції як органу внутрішньофракційного управління. Автор зазначає, що у Верховній Раді IX скликання через входження більшості народних депутатів до однієї фракції постала необхідність пошуку нових механізмів унормування її інституційної спроможності (с. 117).

У цьому ж підрозділі подано комунікаційну складову діяльності депутатської фракції на правах коаліції у вигляді рисунка 3.1 (с. 118), де внутрішньопарламентська комунікація охоплює внутрішньофракційну, парламентсько-політичну та організаційно-адміністративну складові, а зовнішньопарламентська — комунікацію з Офісом Президента, Кабінетом Міністрів України, центральними органами виконавчої влади, міжнародними організаціями, дипломатичними місіями, неурядовими організаціями й експертним

середовищем. Такий підхід має безумовну прикладну цінність, оскільки дозволяє бачити фракцію не ізольовано, а у системі широкої управлінської взаємодії.

У підрозділі 3.1 також розкрито сутність малої фракції. Автор визначає її як орган внутрішньофракційного управління, до складу якого входять голова фракції, його заступники, голови комітетів або інші представники депутатської фракції на правах коаліції, які обіймають керівні посади в комітетах (с. 119). Автор оригінально стверджує, що мала фракція є «операційним ядром», який виконує аналітичне опрацювання законодавчих ініціатив, пріоритизацію та попередню селекцію (с. 120). Це положення є одним із найбільш прикладно значущих результатів роботи.

У висновках дисертації автор узагальнює, що ним вирішено конкретне наукове завдання у сфері публічного управління, яке полягало в науково-теоретичному обґрунтуванні інституційних механізмів формування та особливостей діяльності депутатської фракції на правах коаліції у Верховній Раді України в умовах парламентсько-президентської форми правління і правового режиму воєнного стану (с. 173). Загальні висновки відповідають поставленим завданням і відображають зміст основних розділів дисертації.

Достовірність і наукова новизна одержаних результатів.

Наукова новизна дисертації визначається тим, що автор здійснив спробу концептуалізувати депутатську фракцію на правах коаліції як специфічний інститут публічного управління та парламентаризму. У висновках автор визначає депутатську фракцію на правах коаліції як «специфічний статус або правовий стан певної депутатської фракції, до якої ввійшла більшість парламентарів і сформувала монобільшість» (с. 173). Це положення є центральним для всієї дисертації, оскільки саме воно дозволяє обґрунтовувати потребу в окремих інституційних механізмах діяльності такої фракції.

До найбільш значущих результатів наукової новизни слід віднести визначення політико-правового, організаційного та інформаційно-аналітичного механізмів діяльності депутатської фракції на правах коаліції. У дисертації зазначено, що політико-правовий механізм ґрунтується на чинному законодавстві, регламентних процедурах і систематизованих рішеннях Конституційного Суду України; організаційний — на визначенні ролей Погоджувальної ради та секретаріатів депутатських фракцій; інформаційно-аналітичний — на застосуванні сучасних інформаційно-комп'ютерних і цифрових технологій у діяльності парламентарів та працівників Апарату Верховної Ради України (с. 21, 175).

Позитивно слід оцінити також виокремлення автором двох етапів правової інституціоналізації коаліції депутатських фракцій — первинного (1990–2002) та конституційного (2004–2010, з 2014 року й донині). У висновках автор зазначає, що першому етапу притаманний брак чіткої регламентації та розрізненість нормативно-правового регулювання, а другому — формальне визначення інституту коаліції депутатських фракцій (с. 174). Така періодизація має значення для розуміння еволюції українського парламентаризму.

Окремої уваги заслуговує компаративний аналіз закордонного досвіду. У висновках автор виокремлює вестмінстерську, французьку та німецьку моделі залежно від конституційно-правового статусу парламентських фракцій у Європейському Союзі (с. 174). Автор робить висновок, що вестмінстерська модель як приклад діяльності парламентської більшості на основі однієї політичної партії може мати найбільший потенціал адаптивності до українських реалій, оскільки створює трикутник функцій: контроль, конструктивна критика та пропозиція альтернатив (с. 175). Це положення є цікавим і дискусійним, однак безперечно є новим поглядом і має наукову цінність.

Наукова новизна та практична вагомість одержаних автором результатів вперше представлена пропозиціями щодо створення малої фракції, експертної ради депутатської фракції, а також розвитку структурно-функціональної спроможності депутатської фракції та парламентської процедури прийняття нормативно-правових актів через Погоджувальну раду і секретаріати депутатських фракцій (с. 176).

Важливим *новаторським* результатом є також розроблення матриці стійкості депутатської фракції на правах коаліції у Верховній Раді України IX скликання. У висновках зазначено, що ця матриця об'єднує комплекс практичних рекомендацій щодо підвищення організаційної стійкості, удосконалення нормативно-правового регулювання та підвищення ефективності парламентських процедур, включно зі створенням єдиної цифрової парламентської платформи, оптимізацією стратегічної комунікації з громадськістю та інтеграцією стандартів ЄС у законотворчий процес (с. 176).

Достовірність отриманих результатів забезпечується використанням значного обсягу наукових джерел, нормативно-правових актів, рішень Конституційного Суду України, матеріалів парламентської практики, а також логічною структурою дослідження, яка дозволяє перейти від теоретичного аналізу до практичних рекомендацій.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що її результати можуть бути використані для вдосконалення діяльності Верховної Ради України, депутатських фракцій, секретаріатів фракцій, Апарату Верховної Ради України, Погоджувальної ради, а також для подальшого розвитку парламентських процедур і механізмів взаємодії парламентської більшості з органами державної влади.

У вступі дисертації зазначено, що основні положення, висновки та пропозиції роботи застосовані під час підготовки законопроекту з удосконалення інституційних механізмів діяльності депутатської фракції на правах коаліції у Верховній Раді України IX скликання, використані в освітній програмі «Парламентаризм та парламентська діяльність», у діяльності народних депутатів України та членів парламентської фракції «Слуга народу», у роботі секретаріату парламентських фракцій та Апарату Верховної Ради України (с. 22–23).

Практична значущість результатів підтверджується також довідками про впровадження: у роботі Верховної Ради України IX скликання та Секретаріату Кабінету Міністрів України (с. 23). Це свідчить, що дисертація має не лише теоретичну, а й прикладну спрямованість.

Особливо вагомими з прикладної та практичної точки зору є такі результати:

- обґрунтування потреби в удосконаленні організаційно-правових механізмів діяльності депутатської фракції на правах коаліції;
- розроблення моделі малої фракції як внутрішнього операційного органу великої парламентської більшості;
- пропозиція створення експертної ради для залучення фахівців до роботи з підготовки законопроектів;
- уточнення ролі секретаріату депутатської фракції як організаційного та інформаційно-аналітичного центру;
- розроблення матриці стійкості депутатської фракції на правах коаліції;
- пропозиції щодо удосконалення Регламенту Верховної Ради України, парламентського контролю, виборчих процесів і цифровізації парламентських процедур.

Зазначені результати можуть бути корисними як у діяльності парламенту, так і в освітньому процесі, наукових дослідженнях з публічного управління, конституційного права, парламентаризму та представницької демократії.

Повнота викладу основних положень дисертації та її результатів в опублікованих працях.

Основні положення дисертаційної роботи пройшли належну апробацію. У вступі зазначено, що результати дослідження висвітлено в 11 публікаціях, з яких три статті опубліковано у наукових фахових виданнях України, одна — у періодичному науковому виданні, проіндексованому у наукометричній базі Web of Science Core Collection та/або Scopus, одна — у колективній монографії, а також шість — у матеріалах науково-практичних заходів (с. 24).

Список публікацій здобувача включає статті, безпосередньо пов'язані з темою дисертації: «Інститут коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України: історико-правовий аналіз», «Специфіка діяльності депутатських фракцій на правах коаліції у Верховній Раді України», «Особливості функціонування депутатських фракцій та взаємодії парламентської більшості з опозицією у європейських країнах», а також англomовну публікацію «Enhancing Efficiency of Coalition Faction and State Authorities Interaction in Ukraine» (с. 9).

Тематика публікацій відповідає змісту дисертації та відображає її основні результати. Це свідчить про належний рівень апробації наукових положень, висновків і рекомендацій здобувача.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності та відповідності встановленим вимогам.

Дисертаційна робота Арахамії Д. Г. є завершеним науковим дослідженням, структура якого відповідає поставленій меті та завданням. У першому розділі розкрито теоретико-методологічні засади дослідження, у другому — інституційні механізми формування і діяльності депутатської фракції на правах коаліції, у третьому — напрями вдосконалення її діяльності.

Перший розділ має теоретико-методологічний характер. У ньому автор аналізує понятійно-категоріальний апарат, генезу національного досвіду та закордонні моделі взаємодії парламентської більшості й опозиції. Позитивним є те, що автор розглядає парламент як багатовимірне явище — з організаційно-управлінської, правової та політичної позицій. У підрозділі 1.1 автор зазначає, що парламент є «складною конструкцією», дієвість якої фактично визначає характер і зміст парламентаризму в певній країні (с. 28). Це положення є важливим для всієї логіки дисертації.

Другий розділ має аналітико-інституційний характер. У ньому розкрито механізми формування та діяльності депутатської фракції на правах коаліції. Автор достатньо переконливо показує, що діяльність фракцій потребує чіткого нормативного регулювання, організаційної структури та інформаційно-

аналітичного забезпечення. У підрозділі 2.1 особливо важливим є акцент на тому, що в Конституції України безпосередньо не визначено умови формування депутатської фракції на правах коаліції, а йдеться про коаліційний процес (с. 74). Це положення має значення і для позитивної оцінки роботи, і для формулювання окремих дискусійних зауважень.

Третій розділ має найбільш практичний характер і містить основні авторські пропозиції. Саме тут розкрито малу фракцію, експертну раду, комунікаційну складову діяльності депутатської фракції на правах коаліції, взаємодію з органами державної влади, структурно-функціональну спроможність фракції та матрицю її стійкості. У цілому цей розділ є найбільш прикладно орієнтованим і становить основу практичного значення дисертації.

Загальні *висновки* відповідають поставленим завданням, є структурованими та відображають основні результати дослідження. Вони містять як теоретичні положення, так і практичні рекомендації щодо вдосконалення діяльності депутатської фракції на правах коаліції у Верховній Раді України.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації.

Позитивно оцінюючи дисертаційну роботу Арахамії Д. Г., її актуальність, наукову новизну, прикладну спрямованість та належний рівень обґрунтованості основних висновків, необхідно водночас зазначити окремі положення, які можуть бути предметом подальшого наукового обговорення та уточнення.

1. Щодо співвідношення ефективності монобільшості та гарантій парламентського плюралізму.

У дисертації достатньо переконливо показано, що депутатська фракція на правах коаліції може забезпечувати оперативність прийняття рішень, стабільність законодавчого процесу, координацію взаємодії з урядом та іншими органами державної влади. Автор підкреслює, що в умовах воєнного стану ефективність роботи такої фракції безпосередньо позначається на спроможності парламенту своєчасно ухвалювати рішення, здійснювати парламентський контроль і забезпечувати взаємодію з іншими суб'єктами публічного управління (с. 17).

Разом із тим, робота переважно акцентує позитивні управлінські ефекти монобільшості та недостатньо розгорнуто аналізує ризики концентрації значного політичного ресурсу в межах однієї депутатської фракції. У підрозділі 1.1 автор, разом із тим, слушно зазначає, що ефективну діяльність парламенту забезпечує парламентська опозиція, яка формується у відносинах між більшістю та меншістю,

а в умовах воєнного стану постає необхідність конструктивної взаємодії парламентської коаліції та опозиції (с. 28). Це важливе положення, однак воно потребує подальшого розвитку саме в контексті депутатської фракції на правах коаліції.

На наш погляд, у дисертації варто було б детальніше розкрити, яким чином запропоновані автором механізми — мала фракція, експертна рада, секретаріат, Погоджувальна рада, матриця стійкості — можуть не лише посилювати керованість парламентської більшості, а й запобігати надмірній концентрації політичного впливу, який руйнує запобіжники демократичного процесу та підриває широкий політичний плюралізм на республіканському рівні. Особливо це важливо з огляду на принципи демократичності, колегіальності та взаємної відповідальності, які сам автор визначає як основоположні для функціонування депутатських фракцій (с. 73).

Отже, на наше переконання роботу посилити б більш чітке поєднання двох вимірів: *управлінської ефективності монобільшості та демократичних гарантій парламентського плюралізму*.

2. Щодо правового статусу та меж повноважень малої фракції.

Одним із найбільш цікавих і практично значущих результатів дисертації є пропозиція створення малої фракції як органу внутрішньофракційного управління. У підрозділі 3.1 автор зазначає, що мала фракція може складатися з голови фракції, його заступників, голів комітетів або інших представників депутатської фракції на правах коаліції, які обіймають керівні посади в комітетах (с. 119). Автор також підкреслює, що мала фракція розглядає проекти порядку денного, законопроекти, потенційні суспільні наслідки їх ухвалення, можливості підтримки законопроектів та інші організаційні питання (с. 119).

Особливої уваги заслуговує твердження автора про те, що мала фракція є «операційним ядром», яке здійснює попередню селекцію, пріоритизацію та аналітичне опрацювання законодавчих ініціатив, забезпечуючи узагальнення позиції фракції у форматі, придатному для якісного голосування в сесійній залі (с. 120). Це положення є змістовним і демонструє управлінську логіку пропозиції.

Особливо важливим є співвідношення малої фракції з парламентськими комітетами. Якщо мала фракція попередньо відбирає та розподіляє за пріоритетністю законодавчі ініціативи, необхідно уникнути ситуації, коли політичне погодження фактично підмінятиме професійне комітетське опрацювання законопроектів. З огляду на це, запропонована автором модель має значний

практичний потенціал, але потребує чіткішого нормативного оформлення, процедурної прозорості та гарантій підзвітності.

3. Щодо експертної ради та секретаріату депутатської фракції на правах коаліції.

У дисертації запропоновано створення експертної ради депутатської фракції як консультативно-дорадчого органу для залучення висококваліфікованих фахівців і експертів до законопроектної роботи, а також розвиток ролі секретаріату фракції як структури організаційно-інформаційного забезпечення. У висновках автор прямо відносить ці пропозиції до напрямів удосконалення діяльності депутатської фракції на правах коаліції (с. 176).

Позитивним є те, що автор не розглядає секретаріат фракції лише як технічну структуру. Навпаки, у роботі підкреслено, що секретаріат здійснює експертно-консультаційний супровід діяльності фракції, взаємодіє з керівництвом Верховної Ради України, парламентськими комітетами, іншими депутатськими фракціями та групами, а також з головними юридичним, організаційним, інформаційним і науково-експертним управліннями Апарату Верховної Ради України. Автор фактично надає секретаріату роль «інтелектуального центру» депутатської фракції, що посилює її здатність ефективно брати участь у законодавчому процесі.

Разом із тим, саме така розширена роль секретаріату та експертної ради потребує додаткового обґрунтування з точки зору уникнення дублювання функцій уже існуючих парламентських структур. У Верховній Раді України вже функціонують комітети, секретаріати комітетів, Головне науково-експертне управління, Головне юридичне управління, інші структурні підрозділи Апарату Верховної Ради України, які здійснюють правове, науково-експертне, інформаційне, організаційне та аналітичне забезпечення законодавчого процесу.

Тому, з нашої точки зору, дисертація мала б у своїй основі більш ґрунтовну аргументацію, якби автор чіткіше показав, у чому полягає інституційна унікальність експертної ради депутатської фракції та як вона співвідноситься з наявною експертною інфраструктурою парламенту. Так само потребує уточнення питання, чи має така експертна рада працювати виключно на фракцію, чи також може бути майданчиком для міжфракційного професійного діалогу. Останнє було б особливо важливим в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення, постконфліктної трансформації держави коли законодавчий процес потребує не лише політичної консолідації, а й високої якості експертної підготовки.

4. Щодо матриці стійкості депутатської фракції на правах коаліції та критеріїв її практичного застосування.

Одним із найбільш вагомих прикладних результатів дисертації є розроблення матриці стійкості депутатської фракції на правах коаліції у Верховній Раді України IX скликання. У висновках автор зазначає, що ця матриця об'єднала комплекс практичних рекомендацій щодо підвищення організаційної стійкості через інституалізацію внутрішніх протоколів, розвиток дослідного й аналітичного потенціалу, встановлення міжфракційного діалогу; удосконалення нормативно-правового регулювання через внесення системних змін до Регламенту Верховної Ради України, урегулювання виборчих процесів, посилення парламентського контролю; підвищення ефективності парламентських процедур через створення єдиної цифрової парламентської платформи, оптимізацію стратегічної комунікації з громадськістю та інтеграцію стандартів ЄС у законотворчий процес (с. 176).

Ця пропозиція має безумовне практичне значення, оскільки дозволяє розглядати стійкість парламентської більшості як багатовимірне явище, що включає організаційні, нормативні, процедурні, цифрові та комунікаційні елементи.

Водночас потенціал цієї матриці гадаємо був би значно вищим, якби автор доповнив її конкретними індикаторами оцінювання, свого роду KPI (key performance indicators – «ключові показники ефективності» (укр.)). Наприклад, для організаційної стійкості можна було б запропонувати показники регулярності внутрішньофракційних засідань, рівня участі депутатів у роботі фракції, стабільності голосувань, кількості внутрішніх консультацій перед ухваленням політично важливих рішень. Для нормативно-правового регулювання — кількість і якість запропонованих змін до Регламенту, рівень їх практичної реалізації, вплив на парламентський контроль. Для комунікаційної стійкості — показники відкритості, публічної звітності, взаємодії з громадськістю та експертним середовищем.

Крім того, нам здається, що було б доцільно чіткіше визначити, хто саме має застосовувати цю матрицю: керівництво фракції, секретаріат фракції, Апарат Верховної Ради України, парламентські комітети, незалежні аналітичні центри чи наукові установи. Без такого уточнення матриця залишається цінною аналітичною моделлю, але її практичне застосування потребує подальшого методичного розвитку.

Підсумовуючи сказане, підкреслимо, що зазначені зауваження мають дискусійний та рекомендаційний характер, не знижують загальної позитивної оцінки дисертаційної роботи, а радше вказують на перспективи подальших наукових досліджень автора.

Висновок про відповідність дисертації вимогам Порядку присудження наукових ступенів.

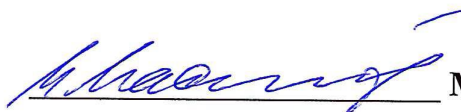
Беручи до уваги актуальність теми, належний рівень обґрунтованості наукових положень, достовірність отриманих результатів, наукову новизну, теоретичне і практичне значення дисертації, вважаю, що дисертаційна робота Арахамії Давида Георгійовича на тему: «Особливості діяльності депутатської фракції на правах коаліції у Верховній Раді України» є завершеною, самостійною та оригінальною науковою працею, яка відповідає профілю спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування» та рівню підготовки здобувача ступеня доктора філософії.

Дисертація відповідає вимогам «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261, а також «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, зі змінами.

На підставі викладеного **вважаю, що автор дисертації — Арахамія Давид Георгійович — заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 28 «Публічне управління та адміністрування» за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування».**

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, кандидат економічних наук,
доцент, завідувач кафедри кримінального права та процесу
Навчально-наукового інституту права
Державного податкового університету

 Максим МАКСИМЕНЦЕВ

